INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING KOGNITIV-PRAGMATIK XUSUSIYATLARI. KORPUS VA DISKURS ASOSIDAGI QIYOSIY TADQIQOT

Usmonova Sarvinoz Tursun qizi
"INNOVA EDU-ON" nodavlat ta'lim muassasasi
E-mail: usmonovasarvinoz694@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning kognitiv-pragmatik xususiyatlari korpus va diskurs yondashuvlari asosida qiyosiy o'rganiladi. Tadqiqotda frazeologizmlarning konseptual mazmuni, obrazli asoslari, milliy-madaniy xususiyatlari hamda kommunikativ vazifalariga alohida e'tibor qaratiladi. Shuningdek, ularning nutqiy vaziyatlarda baholash, kinoya, tanqid, ishontirish va hissiy ta'sir ko'rsatishdagi o'rni yoritiladi. Korpus lingvistikasi orqali frazeologik birliklarning qo'llanish chastotasi, kontekstual variantlari va diskurs turlariga xos xususiyatlarini aniqlash imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning nazariy asosini kognitiv tilshunoslik, frazeologiya va pragmalingvistika yondashuvlari tashkil etadi. Olingan nazariy xulosalar frazeologik birliklarning umumiy va o'ziga xos jihatlarini aniqlash, ularning tarjimadagi muqobilligini belgilash hamda madaniyatlararo muloqotdagi ahamiyatini tushuntirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, kognitiv tilshunoslik, pragmatika, korpus lingvistikasi, diskurs tahlili, qiyosiy tadqiqot.

KIRISH

Hozirgi zamon tilshunosligida til birliklarini nafaqat ularning strukturaviy va semantik xususiyatlari, balki inson tafakkuri, milliy-madaniy tajribasi hamda kommunikativ faoliyati bilan uzviy bog'liq holda o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, frazeologik birliklar til egalarining olam haqidagi tasavvurlari, milliy qadriyatlari, hissiy munosabatlari va ijtimoiy tajribasini o'zida mujassamlashtirgan muhim lingvistik vositalardan biri hisoblanadi. Ular nutqqa obrazlilik, ta'sirchanlik va emotsional-ekspressivlik bag'ishlash bilan birga, muayyan kommunikativ vaziyatda so'zlovchining maqsadi, munosabati va bahosini ifodalashga xizmat qiladi. Shu jihatdan ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarni kognitiv-pragmatik yondashuv asosida qiyosiy o'rganish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biridir.

Frazeologik birliklarning kognitiv xususiyatlarini tadqiq etish ularning mazmuni ortida turgan konseptual tuzilmalar, obrazli tafakkur, metaforik modellar va milliy-madaniy bilimlarni aniqlash imkonini beradi. G. Lakoff va M. Johnson tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasiga ko'ra, metafora inson tafakkurining muhim mexanizmlaridan biri bo'lib, mavhum tushunchalarni konkret tajriba orqali anglash va ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu nazariy yondashuv frazeologik birliklarning ichki obrazini, semantik motivatsiyasini hamda turli tillarda voqelikning qanday konseptuallashtirilishini tahlil qilish uchun nazariy asos yaratadi. Ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologizmlar ayrim universal kognitiv xususiyatlarga ega bo'lishi bilan birga, tarixiy tajriba, turmush tarzi va milliy-madaniy omillar ta'sirida o'ziga xos ma'no hamda obrazlarni ham namoyon etadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Frazeologik birliklarning pragmatik xususiyatlari esa ularning real nutqiy vaziyatlarda qanday maqsadlarda qo'llanishini, so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi munosabatlarni shakllantirishdagi o'rnini hamda kontekst ta'sirida yuzaga keladigan qo'shimcha ma'nolarini o'rganishni nazarda tutadi. Bir frazeologik birlik turli kommunikativ vaziyatlarda ma'qullash, tanqid, kinoya, ogohlantirish, ishontirish yoki hissiy ta'sir ko'rsatish kabi vazifalarni bajarishi mumkin. Shu sababli frazeologizmlarning ma'nosini faqat lug'aviy izoh bilan cheklab o'rganish ularning nutqdagi barcha funksional imkoniyatlarini ochib bera olmaydi. Ularni kontekst, kommunikativ maqsad, diskurs turi va ishtirokchilarning o'zaro munosabatlari bilan bog'liq holda tahlil qilish zarur.

Raqamli til resurslarining rivojlanishi va katta hajmdagi matn korpuslaridan foydalanish imkoniyatlarining kengayishi frazeologik birliklarni empirik asosda o'rganish uchun yangi sharoit yaratmoqda. Korpus lingvistikasi yordamida frazeologizmlarning qo'llanish chastotasi, kontekstual variantlari, grammatik shakllari, kollokatsion xususiyatlari va turli diskurslardagi funksional taqsimotini aniqlash mumkin. Xususan, ingliz tilidagi British National Corpus va Corpus of Contemporary American English, shuningdek, o'zbek tilidagi mavjud elektron matn korpuslari hamda raqamli matn to'plamlaridan foydalanish ikki til materiallarini tizimli ravishda qiyoslashga yordam beradi. Bunda korpuslarning hajmi, janriy tarkibi, davriy qamrovi va ma'lumotlarning reprezentativligi hisobga olinishi lozim. Korpus natijalarini sifat jihatidan kontekstual va pragmatik tahlil bilan birlashtirish frazeologik birliklarning real nutqdagi xususiyatlarini yanada chuqurroq yoritish imkonini beradi.

Shunga qaramay, ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning semantik, kognitiv yoki lingvomadaniy jihatlarini alohida o'rganuvchi tadqiqotlar bilan bir qatorda, ularning kognitiv-pragmatik xususiyatlarini korpus ma'lumotlari va diskurs tahlili asosida kompleks qiyoslash masalasi ham alohida ilmiy e'tiborni talab qiladi. Ayniqsa, frazeologik birliklarning konseptual mazmuni bilan muayyan kommunikativ vaziyatdagi pragmatik vazifasi o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash, ikki tilda umumiy va o'ziga xos modellarni ajratish hamda ularning qo'llanishidagi o'xshashlik va farqlarni real matn misollari bilan asoslash muhim ahamiyatga ega. Mazkur masalalarni o'rganish ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi lingvistik hamda madaniy mushtaraklik va tafovutlarni yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning kognitiv-pragmatik xususiyatlarini korpus va diskurs materiallari asosida qiyosiy tahlil qilish, ularning konseptual asoslari, kontekstual ma'nolari va kommunikativ vazifalaridagi umumiylik hamda farqlarni aniqlashdan iborat. Tadqiqot doirasida frazeologik birliklarning semantik va obrazli xususiyatlarini tavsiflash, ularning qo'llanish chastotasi va kontekstual variantlarini aniqlash, pragmatik funksiyalarini tasniflash hamda milliy-madaniy omillarning frazeologik mazmun shakllanishiga ta'sirini yoritish ko'zda tutiladi.

Tadqiqotning metodologik asosini tavsifiy, qiyosiy-chog'ishtirma, kontekstual, kognitiv-semantik va pragmatik tahlil usullari, shuningdek, korpus ma'lumotlarini miqdoriy qayta ishlash usullari tashkil etadi. Frazeologik birliklarning real matnlardagi qo'llanishi misollar asosida tahlil qilinib, olingan natijalar ikki til kesimida qiyoslanadi. Bunday kompleks yondashuv frazeologik birliklarning faqat lug'aviy ma'nosini emas, balki ularning konseptual motivatsiyasi, diskursiv xususiyatlari va kommunikativ samaradorligini ham ochib berishga imkon yaratadi.

Tadqiqotning ilmiy ahamiyati ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarni kognitiv-pragmatik mezonlar asosida tizimli qiyoslash, ularning korpusdagi real qo'llanishi bilan konseptual va kommunikativ xususiyatlari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash hamda frazeologik birliklarni diskurs doirasida tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytirish bilan belgilanadi. Olingan natijalar qiyosiy

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

tilshunoslik, kognitiv lingvistika, pragmalingvistika, korpus lingvistikasi, tarjimashunoslik va chet tillarini o'qitish sohalarida nazariy hamda amaliy ahamiyat kasb etishi mumkin.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning kognitiv-pragmatik xususiyatlarini korpus va diskurs materiallari asosida qiyosiy o'rganishga yo'naltirilgan. Tadqiqot metodologiyasi frazeologik birliklarning konseptual mazmuni, kontekstual qo'llanishi va kommunikativ vazifalarini o'zaro bog'liq holda tahlil qilish tamoyiliga asoslanadi. Bunda miqdoriy va sifat tahlili usullarini birlashtiruvchi kompleks yondashuv qo'llanadi.

Tadqiqot materiallari ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik lug'atlar, elektron matn korpuslari hamda badiiy, ommaviy axborot vositalari va boshqa ochiq diskurs manbalaridan tanlab olinadi. Ingliz tili materiallari uchun British National Corpus va Corpus of Contemporary American English kabi resurslardan, o'zbek tili materiallari uchun esa mavjud elektron korpuslar va raqamli matn to'plamlaridan foydalanish mumkin. Materiallarni tanlashda frazeologik birlikning turg'unligi, ko'chma ma'noga egaligi, kontekstda mustaqil kommunikativ vazifa bajarishi va ikki tilda qiyoslash imkoniyati hisobga olinadi. Korpuslarning hajmi va janriy tarkibi bir xil bo'lmasligi mumkinligi sababli natijalarni qiyoslashda ushbu farqlar e'tiborga olinadi.

Tadqiqotning birinchi bosqichida frazeologik birliklar aniqlanib, ularning lug'aviy ma'nosi, tarkibiy shakli va obrazli asoslari tavsiflanadi. Ikkinchi bosqichda birliklarning real kontekstlardagi qo'llanishi o'rganilib, chastotasi, grammatik variantlari va turli diskurslarda uchrash holatlari qayd etiladi. Uchinchi bosqichda kognitiv tahlil orqali frazeologizmlarning konseptual asoslari, metaforik modellar va milliy-madaniy mazmuni aniqlanadi. To'rtinchi bosqichda pragmatik tahlil yordamida ularning kinoya, baholash, tanqid, ishontirish, hissiy ta'sir ko'rsatish va boshqa kommunikativ vazifalari tasniflanadi. Yakuniy bosqichda ingliz va o'zbek tillari bo'yicha olingan natijalar qiyoslanib, umumiy va o'ziga xos kognitiv-pragmatik xususiyatlar belgilanadi.

1-jadval. Ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning kognitiv-pragmatik xususiyatlariga oid tadqiqotlar tahlili

Muallif va tadqiqot yo'nalishi	Tadqiqotda olingan asosiy natijalar	Mazkur tadqiqot uchun ahamiyati
Bolibekova M. M. (2025)	Frazeologik birliklarning konseptual metafora, kontekstual ma'no va milliy-madaniy mazmun bilan bog'liqligi qiyosiy tahlil qilingan.	Frazeologizmlarning kognitiv asoslari va obrazli mazmunini aniqlash uchun nazariy asos yaratadi.
Sherbekova M. Sh.	Frazeologik birliklar turli bilim tuzilmalari, madaniy qarashlar va milliy tushunchalarni ifodalovchi til vositalari sifatida yoritilgan.	Ingliz va o'zbek tillaridagi umumiy hamda milliy-madaniy xususiyatlarni qiyoslashga yordam beradi.
Nuriddinova Sh. va Mannonova S. (2025)	Media diskursidagi frazeologizmlarning ishontirish, hissiy ta'sir, uslubiy ifodalilik va kommunikativ maqsadlarni amalga oshirishdagi vazifalari tahlil qilingan.	Frazeologik birliklarning pragmatik funksiyalarini real diskurs misollarida tasniflash imkonini beradi.
Ubaydullayeva	Lug'atlar, zamonaviy media va	Ikki til materiallarini

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

M. N. (2026) tahlili	badiiy matnlar asosida frazeologik birliklarning strukturaviy, semantik va funksional o'xshashlik hamda farqlari o'rganilgan.	qiyosiy tanlash va korpusga asoslangan tahlilni tashkil etish uchun metodik yo'nalish beradi.
Buerki A. (2025; 2026-yilgi ensiklopedik nashr)	Korpus tahlili frazeologik birliklarning qo'llanish chastotasi, shakliy variantlari va janrlar bilan aloqasini aniqlashda samarali usul sifatida asoslangan.	Frazeologizmlarning real qo'llanishini miqdoriy tekshirish va diskurs turlari bo'yicha taqqoslashga xizmat qiladi.
The Cambridge Handbook of English Corpus Linguistics	Korpus tadqiqotlarida frazeologik birliklarning shakliy xususiyatlari, funksiyalari va turli diskurslarda taqsimlanishini o'rganish yondashuvlari yoritilgan.	Korpus ma'lumotlarini pragmatik va kontekstual tahlil bilan birlashtirish metodologiyasini shakllantiradi.

Jadvalda keltirilgan tadqiqotlar ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarni o'rganishda kognitiv-semantik, lingvomadaniy, pragmatik va korpus yondashuvlarining o'zaro to'ldiruvchi ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi. Bolibekova va Sherbekovaning ishlari frazeologizmlarning konseptual hamda milliy-madaniy mazmunini ochib berishga xizmat qilsa, Nuriddinova va Mannonovaning tadqiqoti ularning media diskursidagi kommunikativ va uslubiy vazifalariga e'tibor qaratadi. Korpus lingvistikasi bo'yicha ishlar esa frazeologik birliklarning real qo'llanish chastotasi, variantlari va janriy xususiyatlarini empirik asosda o'rganish imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, ingliz va o'zbek frazeologik birliklarining kognitiv mazmuni, pragmatik vazifalari va korpusdagi qo'llanish xususiyatlarini yagona tahliliy tizimda birlashtirish istiqbolli tadqiqot yo'nalishi hisoblanadi. Mavjud adabiyotlarda bu masala qay darajada to'liq o'rganilganini aniqlash uchun kengroq bibliografik tahlil zarur. Taklif etilayotgan tadqiqotning asosiy e'tibori frazeologik birliklarning konseptual motivatsiyasi bilan real diskursdagi kommunikativ vazifalari o'rtasidagi munosabatni ikki til misolida aniqlashga qaratiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning kognitiv-pragmatik xususiyatlarini tahlil qilish ularning semantik mazmuni, konseptual asoslari va kommunikativ vazifalari o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi. Frazeologizmlar nafaqat obrazli fikrlash vositasi, balki xalqning milliy-madaniy tajribasi, dunyoqarashi va hissiy munosabatlarini ifodalovchi muhim til birliklari hisoblanadi. Ularning mazmuni insonning kundalik tajribasi, ijtimoiy munosabatlari va madaniy tasavvurlari bilan chambarchas bog'liq.

Kognitiv-semantik yondashuv frazeologik birliklarning konseptual metafora va obrazli tafakkur asosida shakllanishini aniqlashga yordam beradi. Masalan, ingliz tilidagi break the ice frazeologizmi muloqotdagi noqulaylikni bartaraf etish va suhbatni boshlash ma'nosini anglatadi. Ushbu misol frazeologik birlikning obrazli asosi bilan uning kommunikativ vazifasi o'rtasidagi munosabatni namoyon etadi. Ingliz va o'zbek tillarida o'xshash tushunchalarni ifodalovchi birliklar mavjud bo'lsa-da, ularning obrazli asoslari, emotsional bo'yog'i va qo'llanish vaziyatlari farqlanishi mumkin.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

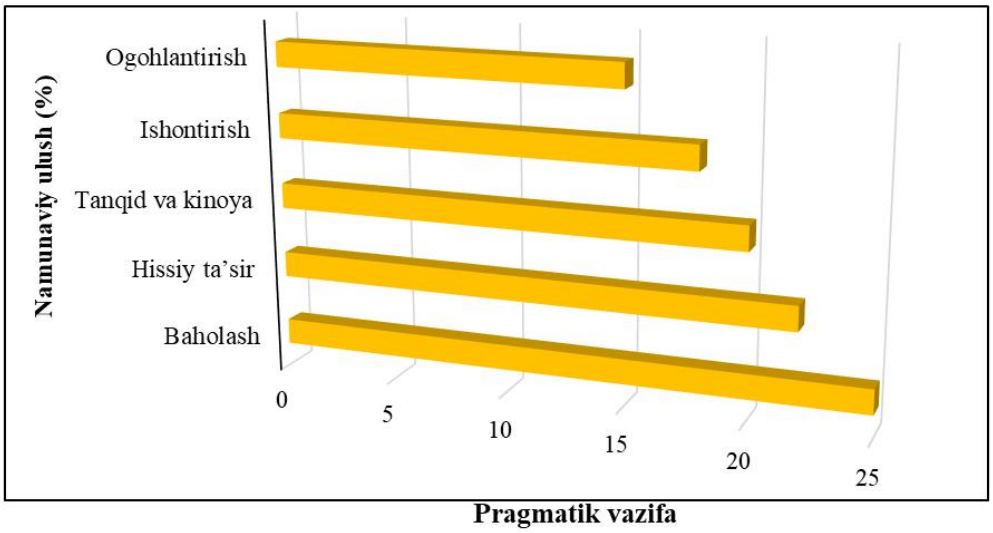

1-rasm. Ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning pragmatik vazifalari taqsimoti.

Pragmatik tahlil frazeologizmlarning kontekstga qarab turli vazifalarni bajarishini ko'rsatadi. Ular nutqda baholash, kinoya, tanqid, ishontirish va hissiy ta'sir ko'rsatish vositasi sifatida qo'llanadi. Shu sababli ularning ma'nosini to'liq anglash uchun lug'aviy izoh bilan bir qatorda, so'zlovchining maqsadi, kommunikativ vaziyat va diskurs turini ham hisobga olish zarur.

Korpus lingvistikasi frazeologik birliklarning real matnlardagi qo'llanish chastotasi, grammatik variantlari va turli diskurslardagi funksiyalarini aniqlash imkonini beradi. Ingliz tili uchun British National Corpus va Corpus of Contemporary American English, o'zbek tili uchun esa mavjud elektron korpuslar va raqamli matn to'plamlaridan foydalanish mumkin. Korpus ma'lumotlarini kontekstual va pragmatik tahlil bilan birlashtirish ikki tildagi frazeologizmlarning qo'llanish xususiyatlarini yanada chuqurroq o'rganishga xizmat qiladi.

Avvalgi tadqiqotlar tahlili frazeologik birliklarning kognitiv-semantik, lingvomadaniy va pragmatik jihatlari turli yo'nalishlarda o'rganilganini ko'rsatadi. Ushbu yondashuvlarni korpus va diskurs tahlili bilan birlashtirish esa frazeologizmlarning konseptual mazmuni hamda kommunikativ vazifalari o'rtasidagi munosabatni kompleks o'rganish imkonini beradi. Mazkur yondashuvning amaliy ahamiyati tarjimashunoslik, madaniyatlararo muloqot va chet tillarini o'qitishda ham namoyon bo'ladi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

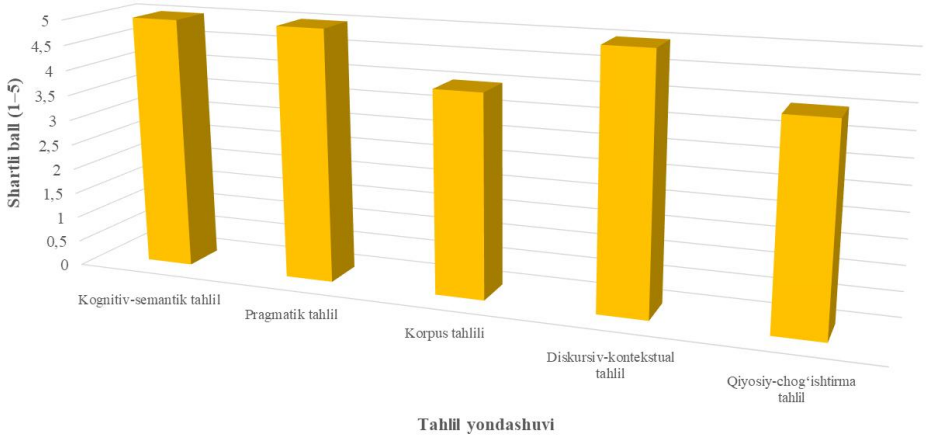

2-rasm. Frazeologik birliklarni kognitiv-pragmatik tadqiq etishda qo'llaniladigan tahlil yondashuvlarining ahamiyati.

Umuman olganda, ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarni kognitiv-pragmatik jihatdan qiyosiy o'rganish ularning umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi. Korpus materiallari asosida olib boriladigan miqdoriy va sifat tahlili esa ushbu xulosalarni real nutqiy misollar bilan asoslash va frazeologik birliklarning diskursdagi funksiyalarini aniqroq tavsiflash imkonini yaratadi.

XULOSA

Ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning kognitiv-pragmatik xususiyatlarini o'rganish natijasida ularning semantik mazmuni, konseptual asoslari va kommunikativ vazifalari o'zaro uzviy bog'liqligi aniqlandi. Frazeologik birliklar inson tafakkuri, milliy-madaniy tajriba va dunyoqarashni aks ettirish bilan birga, nutqda baholash, kinoya, tanqid, ishontirish va hissiy ta'sir ko'rsatish kabi pragmatik vazifalarni ham bajaradi. Ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologizmlarni qiyosiy o'rganish ularning umumiy konseptual xususiyatlari bilan bir qatorda, obrazli ifodalanishi va kontekstual qo'llanishidagi farqlarni aniqlash imkonini beradi. Shu sababli frazeologik birliklarni faqat lug'aviy ma'nosi asosida emas, balki ularning kognitiv motivatsiyasi va real nutqiy vaziyatdagi funksiyalari bilan birgalikda tahlil qilish muhim hisoblanadi.

Korpus lingvistikasi va diskurs tahlilini birgalikda qo'llash frazeologik birliklarning qo'llanish chastotasi, kontekstual variantlari hamda kommunikativ vazifalarini tizimli o'rganish uchun samarali metodologik asos yaratadi. Mazkur yondashuv ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologizmlarning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash, ularning milliy-madaniy xususiyatlarini yoritish hamda tarjima jarayonida funksional muqobillikni belgilashda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotning amaliy natijalari qiyosiy tilshunoslik, pragmalingvistika, tarjimashunoslik va chet tillarini o'qitish sohalarida foydalanilishi mumkin. Kelgusida ushbu yo'nalishni real korpus ma'lumotlari va statistik tahlil asosida kengaytirish frazeologik birliklarning kognitiv-pragmatik xususiyatlari haqidagi ilmiy xulosalarning ishonchliligini yanada oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). Metaphors We Live By. University of Chicago Press.
2. Kövecses, Z. (2010). Metaphor: A Practical Introduction (2nd ed.). Oxford University Press.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

3. Gibbs, R. W. (1994). The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding. Cambridge University Press.
4. Cowie, A. P. (Ed.). (1998). Phraseology: Theory, Analysis, and Applications. Oxford University Press.
5. Telia, V. N. (1996). Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва: Языки русской культуры.
6. McEnery, T., & Hardie, A. (2012). Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. Cambridge University Press.
7. Bolibekova, M. M. (2025). Cognitive-Semantic Features of Phraseological Units in English and Uzbek Languages. Oriental Journal of Philology, 5(7), 494–500. https://doi.org/10.37547/supsci-ojp-05-07-69
8. Nuriddinova, S., & Mannonova, S. (2025). Pragmastylistic Aspects of Phraseological Units in English and Uzbek Media Texts. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 3(5), 180–186. https://doi.org/10.71337/inlibrary.uz.journal-science-innovative.98650
9. Ubaydullayeva, M. N. (2026). A Comparative Analysis of Phraseological Units in Uzbek and English. Advances in Science and Humanities, 2(4), 110–114. https://doi.org/10.70728/human.v02.i04.025
10. British National Corpus (BNC). The British National Corpus. https://www.natcorp.ox.ac.uk/
11. Davies, M. Corpus of Contemporary American English (COCA). https://www.english-corpora.org/coca/

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.